

Hóman Bálint és a magyar konzervatív hagyomány
UJVÁRY GÁBOR

Megjelent: Polgári Szemle 2009. április – 5. évfolyam, 2. szám

UJVÁRY GÁBOR történész, a Kodolányi János Főiskola intézetigazgató
főiskolai tanára (ujvary@uranos.kodolanyi.hu).

A 20. század első felének konzervativizmusát jó ideje csak megbélyegző jelzők kíséretében illik emlegetni. E tekintetben a „rendszer váltás” sem hozott különösebb fordulatot, hiszen a médiában, a tankönyvekben, a szakirodalomban meghatározó álláspont változatlanul ezt sulykolja. A „politikai korrektség” nehezen körvonalazható – és alkalmazói által tetszés szerint minden, nekik nem tetsző dolog elítélésére kiterjeszhető – fogalmát a múltba visszavetítve sokan még ma is kizárólag negatív, valami ellen irányuló ideológiának állítják be, mint a századelő és főleg a két világháború közötti időszak egyik uralkodó eszmerendszerét. Antiliberalis, antidemokratikus, antikommunista, antiszemita. Jobb esetben – retrográd vonásait kellően hangsúlyozva, és némi gúnyos mellékizzel – „keresztény-nemzeti” kurzus, a Horthy-rendszer önmeghatározását kifordítva használva.

Rögtön hozzáteszem: mindebben nagyon sok igazság van. Nem céлом a szerecsenmosdatás: a 20. század eleji, s különösen az 1919–1944 közötti Magyarország – sokszor tényleg rossz értelemben vett – konzervatív ideológiájára részben valóban találó ez a jellemzés. (S azok, akik bármiféle nosztalgiából ezt tagadják, bizonyosan nem a konzervativizmusnak tesznek szolgálatot.) Emellett azonban számos olyan vonása is volt ennek a korszaknak, amely igenis vállalható és követhető. A korszerűtlen, elmaradott és sokak által jogosan bírált társadalmi berendezkedés – amely azonban korántsem volt példa nélküli a korabeli Európában – pedig nem jelentette azt, hogy egyes területeken ne valósulhattak volna meg komoly, a kormányzat által is támogatott modernizálási törekvések és reformok.

...a magyar művészeti és tudományos élet egyik aranykora volt...

Olyan politikusok, mint a konzervatív politikát a gyakorlatban is sikeresen megújító, a sokak által életképtelennek vélt Magyarországot konszolidáló Bethlen István miniszterelnök, vagy a Tisza István szellemi örökségét tudatosan vállaló, a magyar kulturális politikát sikeresen újjáépítő Klebelsberg Kuno kultuszminiszter igyekeztek ezeket – több-kevesebb eredménnyel – végrehajtani. Olyan, mára szinte elfeledett szellemi nagyságokkal a háttérben, mint – ha csak a bölcsészettudományt emeljük ki – a kiváló nyelvész, Gombocz Zoltán; a jeles filozófus, Kornis Gyula; a rendkívüli hatású irodalomtörténész, Horváth János;

az igen színvonalas, pécsi Minerva folyóiratot és annak kiskönyvtárát alapító irodalomtudós, Thienemann Tivadar; a magyar művészettörténetet megújító, a római magyar iskolát létrehozó Gerevich Tibor; a mindmáig legnagyobb magyar jogtörténész, Eckhart Ferenc, és testvéröccse (a családnevét másképpen író), Eckhardt Sándor, a francia–magyar kapcsolatok legendás kutatója. Vagy – a történészek közül – a „nagy öregek”: Károlyi Árpád és Angyal Dávid, a középnemzedékből Domanovszky Sándor, az 1910-es évek közepén befutókból pedig a konzervativizmust újragondoló és -értelmező Szekfű Gyula, minden idők egyik – ha nem „a” – legnagyobb magyar történetírója, a korszak szellemi arculatának meghatározó személyisége. Aki egy másik kiváló historikussal, Hóman Bálinttal együtt a mindmáig legjobb és leginkább egységes történeti összefoglalónak, a Magyar történetnek a szerzője. Impozáns névsor, amelyet tovább bővíthetnénk. Annak bizonyosságául, hogy az idejétmúlt társadalomszerkezet és az autoriter, ám ezzel együtt mégis demokratikus vonásokat mutató politikai rendszer nem akadályozta a kultúra és a tudomány konzervatív alapokon nyugvó megújítását. A két világháború között a konzervatív reform szellemében fölépített magyar kultúrpolitika eredményei lenyűgözőek: ez az időszak a magyar művészeti és tudományos élet egyik aranykora volt. (Még akkor is, ha számos, többnyire a Tanácsköztársaság alatti szerepvállalása miatt kompromittálódott tudós külföldön – általában sokkal jobb körülmények között, mint hazai társaik –, emigrációban kényszerült folytatni a pályáját.)

Ennek a kultúrpolitikának két meghatározó személyisége volt: a már említett Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint. A negyedszázadon át tartó korszakban több mint kilenc-kilenc, összesen tizenkilenc esztendőn keresztül ültek a bársonyszékben. Közülük a kalandosabb pályát Hóman futotta be. Míg Klebelsberg mindvégig hű maradt az 1900-as évek elejére megszilárdult konzervatív-liberális elképzeléseihez, addig a nála tíz évvel fiatalabb, liberális indíttatású Hóman – sok kortársához hasonlóan, jórészt a Tanácsköztársaság alatti „élményei” következtében – a konzervatív-liberális értékek hívévé vált, majd a harmincas évek közepétől-végétől egyre inkább jobbra tolódott. Sőt, a jobboldali radikális és a fajvédő eszmék is megérintették, bár sohasem került teljesen azok hatása alá.

Nem csak emiatt tartom őt a korszak egyik legérdekesebb és legszínesebb egyéniségének, de azért is, mert komoly kulturális szakigazgatási tapasztalatai és hosszú politikai pályája ellenére sohasem vált igazán érett (párt)politikussá. Szakminiszterként – Klebelsberghez hasonlóan – maradandót alkotott, és többnyire jó döntéseket hozott. Az állampolgári egyenlőséget súlyosan sértő zsidótörvények megszavazásáig a nemes értelemben vett magyar konzervatív hagyomány értelmében és annak örököseként. Amikor viszont a „nagypolitikában” exponálta magát – mint a zsidótörvények esetében és többször ezután is –, többnyire szerencsétlenül végződött: általában rosszul határozta meg a cselekvési irányt. Ugyanakkor azonban, mint történész,

mindvégig félre tudta tenni politikai meggyőződését – amire a historikusok közül kevesen voltak képesek, és kevesen képesek napjainkban is. Világosan elkülönítette a szakmát és a politikát. Pályája kezdetétől – néhány népszerűsítő cikke és előadása, valamint a nem a nyilvánosságnak szánt, miniszterként írott feljegyzései kivételével – következetesen érvényesítette ezt a ma is tiszteletre méltó felfogást. Sokkal inkább, mint például a történetpolitikai tanulmányok – már elnevezésében is árulkodó – műfaját megalapító Szekfű Gyula (akit jómagam, ennek ellenére is, a legkiválóbb magyar történésznek tartok), nem is beszélve a marxista kategóriákkal érvelő baloldali vagy a fasiszta, illetve nemzeti szocialista eszméket követő szélsőjobboldali történészekről. Hóman még a negyvenes évek elején is – amikor pedig politikusként valóban a jobboldal jobbszélén (de mégsem a radikális vagy a szélsőjobboldalon) játszott szerepet – világosan el tudta egymástól választani történeti és politikai nézőpontját.

A magyar konzervativizmus lehetséges irányai és fejlődése szempontjából is igen érdekes és tanulságos tehát ez a nagyszerű eredményeket felmutató, ám számos hibát, sőt – sokszor menthetőnek tűnő, de mégiscsak – bűnt is elkövető, különös életút. Az 1885-ben, tehetős, középosztálybeli családba, nyugodt körülmények közé született, komoly karriert befutott Hóman 1951-ben, életfogytiglani fegyházra ítéltén hunyt el a váci börtönben. Még halálában is megalázták: akárcsak a későbbi mártír-miniszterelnök Nagy Imrét, őt is jeltelen sírba temették. A váci rabtemető „kegyeleti régészeti” feltárását végül 2000-ben végezték el, ekkor azonosították Hóman földi maradványait is. Tassi újratemetésére 2001. október 13-án került sor, az egykori barát, Thienemann Tivadar 1983-as jóslatát beváltva, miszerint: „Tudom és hiszem, hogy lesz majd valaki, majd ha kétezer x-et írnak dátumnak, aki exhumálni fogja Hóman Bálint hamvait, és méltó síremléket állít annak, aki Szekfűvel együtt minden időkre tudatossá tette a nemzet történeti önismeretét.”

Hóman életének hat és fél évtizede a magyar történelem egyik legmozgalmasabb időszakára esett, és ennek alakításában már 1918-tól, különösen pedig 1932-től 1945-ig ő maga is komoly szerepet játszott. Több, mindent megváltoztató és felforgató rendszerváltást élt át, amelyek – mint historikust és a politika iránt erősen érdeklődő, később abban aktívan részt vevő embert – másoknál is érzékenyebben érintették. 1918-ban és 1919-ben három alkalommal, majd 1944-ben és 1945-ben, végül – immár börtönben, politikai jogaitól megfosztva – 1947/48-ban, összesen tehát hatszor.

Hivatali és történetírói pályája szempontjából a legfontosabb mérföldköveket a következő esztendő és események jelentették. 1903: amikor elsőéves egyetemistaként – mint maga vallotta be később, édesapja, Hóman Ottó, a kiváló klasszika-filológus, illetve vezető kultuszminisztériumi tisztviselő érdemeire való tekintettel – az ország akkor legjelentősebb bibliotékájába, a budapesti Egyetemi Könyvtárba került segédtsítként. 1922-ig dolgozott itt, a tízes évek közepétől

könyvtárórként már a levéltárat és a kéziratárat vezette, és gyakorlatilag – kortársainak emlékezései szerint – ő irányította az intézményt. 1908-ban avatták doktorrá. 1916: ekkor jelent meg első nagy munkája, a Magyar pénztörténet 1000–1325, amelyet mindmáig a magyar gazdaságtörténeti és numizmatikai irodalom egyik gyöngyszemeként tartanak számon, adatainak és számításainak döntő többségét pedig még mindig elfogadják és használják. Egy esztendővel később magántanári képesítést – s ezzel oktatási lehetőséget, sőt kötelezettséget – szerzett a budapesti tudományegyetemen. 1920-ban A magyar tudományosság jövője címmel olyan programadó tanulmányt tett közzé, amely Klebelsberg, majd saját tudománypolitikáját is meghatározta a későbbiekben. 1921-ben adták ki A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában című monográfiáját, amelyben átértékelte, egyben napjainkig tartó érvénnyel jelölte ki Károly Róbert helyét és szerepét, a magyar gazdaságpolitika 14. század eleji megújítójaként mutatva be őt. 1922-ben nevezték ki az Országos Széchényi Könyvtár igazgatójává, 1923-ban pedig az akkor még ezt az intézményt – és sok más, ma már önálló gyűjteményt – is magában foglaló Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává (1932-ig töltötte be e tiszteket). Emellett 1925-től 1929-ig nyilvános rendes egyetemi tanárként a középkori magyar történelmi tanszék vezetője volt a budapesti tudományegyetemen. 1926-tól a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének főfelügyelője, 1930-tól pedig az Országos Magyar Gyűjteményegyetem ügyvezető alelnöke. E pozíciók birtokában a magyar könyvtárak, múzeumok és levéltárak fejlesztésének és tudományos életének egyik irányítója. Talán éppen emiatt állt oly közel gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszterhez, aki több alkalommal is kijelentette, hogy a nála tíz évvel fiatalabb Hómant látná szívesen utódjaként. Hóman ugyan nem közvetlenül a Bethlen-kormány és benne Klebelsberg lemondása után ült a bársonyszékbe – 1931 augusztusa és 1932 októbere között rövid ideig Ernst Sándor, illetve Karafiáth Jenő volt a kultuszminiszter –, mégis mindenki, sok történész is azt gondolja, egymást követték tárcavezetőként. Némi joggal, hiszen a kölcsönös bizalom, a korábbi közös munkálkodás következtében Hóman kezdetben – apró módosításokkal ugyan, de – Klebelsberg szellemében irányította a magyar kultúrpolitikát. 1932-től 1938-ig, majd 1939-től 1942-ig töltötte be a miniszteri posztot. Szintén 1932-től egészen az 1945-ös nyilas parlamentig Székesfehérvár országgyűlési képviselője, ugyanebben az időszakban az Országos Magyar Gyűjteményegyetem – amelyet 1934-ben Magyar Nemzeti Múzeumra kereszteltek át – Tanácsának elnöke is volt. Közben 1928 és 1933 között jelent meg talán legnagyobb hatású munkája, a Magyar történet, amelynek középkori, Mátyás uralkodásának kezdetéig (1458) tartó fejezeteit ő, az ezt követőeket pedig barátja, a negyvenes évek elején tőle – elsősorban politikai okokból – elhidegülő Szekfű Gyula írta. A világháború végén a Bad-Ausseeig menekült Hómant Salzburgba internálta az amerikai katonai rendészet, amely 1945 novemberében szolgáltatta ki őt a magyar hatóságoknak. Hazaszállítása után azonnal őrizetbe vették, majd hamarosan letartóztatták. Tárgyalására 1946 márciusában került sor. A Népbíróságok Országos Tanácsa ez év augusztusában, másodfokon – némileg

módosítva az elsőfokú ítéletet – háborús bűntett elkövetésében marasztalta el. Főbüntetésül életfogytiglani fegyházbüntetésre, mellékbüntetésként pedig vagyonelkobzásra és állásvesztésre ítélte. 1949-ig a pesti gyűjtőfogházban, ezután a váci fegyintézetben tartották fogva. Itt hunyt el 1951. június 2-án. Hosszú ideig halálának időpontját is eltitkolták. Az 1989 előtti Magyar Életrajzi Lexikon különböző kiadásaiban – és ennek nyomán a róla szóló írásokban – 1953-at jelölték meg halála dátumaként.

E rövid életrajzi vázlat csak a száraz tényeket közli. Nem derül ki belőle – pedig sokkal fontosabb ennél –, milyen szellemi hatások érték Hómant, illetve hogy milyen hatást gyakorolt saját korára. Mennyiben volt részese a konzervatív hagyománynak, és mennyiben lett az elárulója.

...némileg persze zárt világban gyermekeskedett.

Hóman nemesi–értelmiségi, sváb–magyar polgári családba született, anyai ágon az igen befolyásos Darányiak rokonaként. (Darányi Ignác, a magyar mezőgazdaságot átalakító és megújító földművelésügyi miniszter szinte édesfiának tekintette kedvenc unokaöccsét, Bálintot.) „Keresztény, nemzeti”, felső középosztálybeli társaihoz hasonlóan szinte idilli, némileg persze zárt világban gyermekeskedett. Környezete a „boldog békeidők” töretlen fejlődésben való hitét és optimizmusát sugározta, mint erről az első emlékeiről írott későbbi beszámolójában maga is mesélt. A VII. kerületi Barcsay utcai állami főgimnáziumban aztán kicsit megváltozott légkörben tanult, ebbe azonban kiválóan beleilleszkedett. Itt ugyanis abszolút többségben voltak a zsidó diákok (1900-ban 62,9 százalék), ennek megfelelően Hóman osztálytársainak a többsége is a (kis)polgári rétegekből [kereskedő, (köz)tisztviselő, értelmiségi] verbuválódott. Olyanokkal koptatta együtt a padot, mint akkori legjobb barátja, Benedek Marcell író, irodalomtörténész, akivel – később eltérő politikai nézeteik ellenére – sohasem tagadták meg egymást. Vagy Galamb Sándor, a század első felének színházi szaktekintélye, Jaschik Álmos, a neves grafikus, díszlettervező, Bacher Bodrog Pál, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület későbbi ügyvezető elnöke, Auer Pál, ügyvéd, politikus, a második világháború utáni koalíciós időkben Magyarország párizsi követe. Tanára volt – nem csak itt, de az egyetemen is – Angyal Dávid, aki liberális-konzervatív történészként és katolizált zsidóként a két világháború között a '67-es nézetek, Deák Ferenc és Tisza István politikájának egyik legkövetkezetesebb, talán utolsó hirdetője volt. Hóman már gimnazistaként is tisztelte őt, később pedig barátokká váltak. Viszonyuk csak a harmincas évek végén, Hómannak a zsidótörvények alakításában és megszavazásában játszott szerepe miatt romlott meg.

Hóman a gimnáziumban és az egyetemen is minden irányban nyitott személyiség volt: otthonosan mozgott a dzsentrifokális társaságban, amelynek vidám összejövetelei igencsak kedvére voltak, ugyanakkor a pesti zsidó értelmiségben is jól megtalálta a helyét. Többször megfordult Lukács Györgyék lakásán, sőt tagja volt – akárcsak

Balázs Béla és Kodály Zoltán – az európai „szabad színházak” mintájára alakult, a modern művészeti mozgalmakhoz kötődő Thália Társaságnak is. Kezdetben az „őszirózsás forradalmat” is üdvözölte. Valószínűleg ő volt a szerzője annak az 1918 végén megjelent Néhány nap a magyar történelemből című brosúranak, amely egyértelműen pozitívan értékelte az 1918. október végi, november eleji változásokat. Bizalmiként részt vett a kezdeményezésére alapított Tudományos Intézeti Alkalmazottak Szövetsége és a Bölcsészettudományi Magántanárok Országos Szövetsége vezetésében. Hasonló gondolkodású kortársaival együtt ő is 1919 elején ábrándult ki az új rendszerből, és a Tanácsköztársaságnak már engesztelhetetlen ellensége volt. Nem pusztán a marxizmussal került szembe. Irritálta őt a Tanácsköztársaság vezetőinek túlnyomórészt zsidó származása, a számára szent „magyar nemzeti ügyek” és a magyar múlt iránti érzéketlensége, egyházellenessége, mindent felforgatni akarása. Mint oly sokan mások, ő is ekkor szakított korábbi liberális gondolkodásával. „Barátaim – zsidó-szabadkőműves hatás alatt – balra fordultak” – emlékezett valamikor a harmincas években. – „Az újat keresték, lenézték – mert irigyelték – a zsentrit.” Ez a visszatekintés persze nyilván nem tükrözi pontosan Hóman 1919-es álláspontját. Ugyanakkor az 1919 elejétől mindinkább balra sodródó Károlyi-rezsim, majd különösen a Tanácsköztársaság valóban választóvonalat jelentett, nem csak az ő életében, de talán a magyar eszmetörténetben is. Bár szemérmesen hallgattunk róla, kétségtelen, hogy a „vörös uralomra” adott – nyilvánvalóan nagyon is túlzó – 1919 őszi válaszok reakciók voltak. Véleményem szerint a két világháború közötti antiszemitizmus, a máig tartó szellemi megosztottság gyökerei is nagyrészt 1919 eseményeiben keresendők. Mindezzel nem a korabeli és a mai antiszemitákat, különösen nem a szélsőjobboldali álmodozókat kívánom védeni, az ő eszmevilágukat ugyanis védhetetlennek és vállalhatatlannak gondolom. De tény, hogy ezek az áramlatok 1919 tavasza előtt semmiféle komolyabb hatással nem voltak a magyar társadalomra, 1919 őszétől viszont annál inkább.

Hóman 1919 után, Bethlenhez vagy Klebelsberghez hasonlóan, a fehérterrort elvetette, a konszolidáció híve volt; ekkoriban leginkább konzervatív-liberálisként vagy reformkonzervatívként jellemezhetnénk. Ekkor már befolyásos bölcsészértelmiségiként pedig sokat tett annak érdekében, hogy a történettudomány a korszak tudományos életének egyik kulcságzatává váljon a húszas években. (Persze ebben a Trianonhoz vezető út keresésének igénye, valamint Klebelsberg – és általában a társadalom – erős történelmi érdeklődése is komoly szerepet játszott.) Gömbössel – feleségeik révén – a húszas évek közepén kerültek baráti kapcsolatba. Olyannyira, hogy Gömbös történeti, társadalomtudományi képzettségének hiányait a Hóman által adott „továbbképzéseken” igyekezett pótolni. Hómanra ekkor hatottak először a fajvédő eszmék, amelyeket azonban sohasem tett teljesen magáévá. Bár a Gömbös-kormány Nemzeti munkatervének kidolgozásában aktívan részt vett, sokáig még minisztersége alatt is távol tudott maradni a politikától, és szinte kizárólag saját tárcájának szakpolitikai ügyeivel foglalkozott. Módosításokkal ugyan, de követte

Klebelsberg kultúrpolitikai elképzeléseit. A harmincas évek közepétől folytatta a népiskola- építési programot, 1940-ben törvényerőre emelte a már Klebelsberg alatt felmerült tervet a nyolcosztályos általános iskoláról (ezt Magyarország világháborúba sodródása miatt csak korlátozottan tudta végrehajtani). Részben átalakította, egységesítette a középiskolákat, amelyek tantervében a „nemzetnevelésre”, a nemzeti tárgyak – történelem, földrajz, irodalom, néprajz – oktatására helyezte a legnagyobb súlyt. Itt és a felsőoktatásban – különösen a harmincas évek végétől, részben a zsidótörvények „eredményeként” – a középosztály korábbi, klebelsbergi támogatásával szemben mindinkább a Magyarország társadalmának döntő többségét kitevő parasztság tehetséges gyermekeinek oktatását szorgalmazta: ezáltal a középosztály erősödését és „vérfrissítését” kívánta elérni. Programja kifuttatására ugyan már nem maradt idő (ennek hatása csak 1945 után érződött), ám számos intézkedése – ösztöndíjak, az első népi kollégium alapítása stb. – bizonyítja szándékai őszinteségét. Bármennyire is furcsa: sok olyan elképzelése volt, amelyet 1945 után valósítottak meg – miközben ő a börtönben ült. Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak terén Hóman a már Klebelsberg idején érvényesülő osztrák, német és olasz orientációt követte, ám emellett Nagy-Britanniával, Franciaországgal és az Egyesült Államokkal is kereste az összeköttetést – ezek nem az ő hibájából nem jöttek létre. Kultuszminiszterkénti tevékenységének mérlegét mindenképpen pozitívnak értékelem, abban leginkább (1938-ig mindenképpen) reformkonzervatív irányultságot vélek felfedezni.

...folytatta a népiskolaépítési programot.

Hóman politikai jobbrtolódása a Gömbös-barátsággal kezdődött, az első zsidótörvény megszövegezésében való közreműködésével és a további zsidótörvények támogatásával folytatódott. A radikális vagy a szélsőjobbaldalt viszont sohasem tartotta szalonképesnek. Külpolitikai tekintetben a feltétlen németbarátság – a „német–magyar sorsközösség” – lelkes hirdetője volt, mivel úgy vélte, belpolitikánkat csak ezáltal alakíthatjuk önállóan, és csak így kerülhetjük el a megszállást. Álláspontja szerint – amely Imrédy Bélához és Bárdossy Lászlóhoz hasonlított – Magyarország geopolitikai helyzete miatt két rossz, a szovjet vagy a német befolyás között választhat; harmadik út nem létezik. Úgy vélte, ez esetben pedig a kisebb rosszat még mindig a németek jelentik. Végzetes tévedését csak 1944-ben látta be, amikor a szabadlábban maradt magyar politikusok közül egyedül ő mert tiltakozni – igen kemény hangú levélben – a Német Birodalom teljhatalmú magyarországi megbízottjánál, Edmund Veessenmayernél a megszállás durvasága miatt. 1944 nyarán pedig székesfehérvári képviselőként elérte, hogy a Sztójay-kormány által kinevezett, szélsőjobbaldali Toldy Árpád fehérvári és Fejér megyei főispánt elmozdítsák hivatalából. Mindezek ellenére képviselőségét megtartotta, sőt, még a nyilas parlament munkájában is szerepet vállalt. (Igaz, itteni felszólalásai jórészt a nyilas túlkapások ellen hangoztak el – ami persze ezt a bűnét nem kisebbíti.)

Hóman „szelektív antiszemita” volt. Semmiképpen sem a német birodalmi faji törvények szellemében, és nem gondolt a „zsidókérdés” erőszakos megoldására. A legalább részben asszimilált zsidókat a magyar állam hű és hasznos polgárainak, a szerinte nem asszimilálható, „rossz” zsidókat viszont a magyarság engesztelhetetlen ellenségeinek tartotta. 1944 nyarán számos zsidó barátja és ismerőse, valamint mások által ajánlott zsidók mentesítését kezdeményezte. A deportáltak sorsáról szóló híreket pedig nem is hitte el, teljesen irracionálisnak vélte azokat, és komolyan kételkedett az auschwitzi jegyzőkönyvek valódiságában.

Az ellene folytatott népbírósi eljárás során sokan tanúskodtak mellette – köztük több zsidó is. Részben ennek „köszönhető” az akkoriban csak „kultúrrohéknak” nevezett, szellemi színvonalában messze a vádlói fölött álló Hóman, hogy a halálbüntetés helyett életfogytiglani börtönnel sújtották. Politikailag a harmincas évek végétől kétségkívül sokat vétkezett, a zsidótörvények megszavazásával, a német megszállás utáni parlamentben való részvételével bűnös intézkedésekhez adta a nevét. Kultuszminiszterként viszont igen sokat tett azért, hogy a két világháború közötti Magyarországon komoly művészeti és tudományos eredmények születhetnek. Történészként pedig még inkább nagyra értékelhetjük tevékenységét. Erről nincs is különösebb vita a „szakmában”, hiszen mindenki a legnagyobb magyar középkorászok között tartja őt számon.

Hóman tehát része, egyben elárulója is lett a magyar konzervatív hagyománynak. Pozitív szerepét számos negatívum árnyékolja be. A politikus Hóman Bálint rehabilitációját ezért fölöttébb kérdésesnek, tudós-kénti rehabilitációját ellenben annál indokoltabbnak tartom. Szégyen, hogy – politikai érvek hatására – a Magyar Tudományos Akadémia máig nem állította vissza 1945-ben megfosztott tagságát, miközben Hóman a tudományt mindig élesen és elvszerűen elválasztotta a politikától. 2010, Hóman születésének 125. évfordulója talán lehetőséget ad e hiba kiküszöbölésére.